

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بازتاب رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر محمود درویش

پژوهشگر:

سمیه صولتی

استاد راهنما:

دکتر حسن سرباز

استاد مشاور:

دکتر محسن پیشوایی

پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی

۹ اسفند ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است.

*****تعهد نامه*****

اینجانب سمیه صولتی دانشجوی کارشناسی ارشد / رشته زبان و ادبیات عربی گرایش ادبیات عرب دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیات عربی تعهد می نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از جایی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

سمیه صولتی

۱۳۸۹/۱۲/۹



دانشگاه کردستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عربی گرایش ادبیات عرب

عنوان:

بازتاب رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر محمود درویش

پژوهشگر:

سمیه صولتی

در تاریخ ۱۳۸۹ / ۱۲ / ۹ توسط کمیته تخصصی و هیات داوران زیر مورد بررسی قرار گرفت و با

نمره ۱۹ و درجه عالی به تصویب رسید.

<u>امضاء</u>	<u>مرتبۀ علمی</u>	<u>نام و نام خانوادگی</u>	<u>هیات داوران</u>
	استادیار	دکتر حسن سرباز	۱- استاد راهنما
	استادیار	دکتر محسن پیشوایی علوی	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر مرتضی قائمی	۳- استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر هادی رضوان	۴- استاد داور داخلی

مهر و امضاء معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده

مهر و امضاء گروه

دکتر ناصر شیربگی

دکتر محمدرضا عزیزی پور

رسم است که تقدیم کنند هر چند که اندک باشد

تقدیم به بهترین هایم که زیباترین مانا نشان باد:

«پدر» که بیچ گاه از سختی و محنت نگفت

«مادر» که حرف او همیشه خوشبختی بود

خواهرانم که هر یک تکه هایی از حیات و خاطرات مند

برادرم

«علی»

دوستان مهربانم

و

تو ای آشنا که ورقی از آن می کشایی...

تقدیر و پاسگذاری

«بارالها تو را پاس که فضلت را کران نیست و شکرت را زبان نیست»

حال که به یاری خدای مهربان، این پژوهش را به پایان رساندم، بیچ چیز لازم تر از آن نمی دانم که تمامی قلمم را در چند واژه ناقابل بریزم و به نشان پاس تقدیم حضور بزرگوارانی کنم که مرابرتداوم راه امیدوار کردند، هر چند بیچ واژه می زمینی نمی تواند محل تقدیر از بزرگان آسمانیم باشد، لذا از پدر و مادر عزیزم که اولین واژه ها را به من آموختند و همواره مایه دلگرمی من در این راه بودند، همچنین از جناب آقای دکتر حسن سرباز، استاد راهنما که لطف و یاری ایشان مراد تدوین رساله توانا ساخت و نیز از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محسن پیشوایی، مشاور محترم که از راهنمایی ایشان بهره مند گشتم، صمیمانه پاسگذارم.

چکیده

شاعر متعهد فلسطینی، محمود درویش از پیشگامان شعر مقاومت فلسطین است که شعرش را یکسره وقف آرمان فلسطین نموده و به شرح دردها و آرزوهای هم وطنان خویش پرداخته است، اوضاع تأسف بار آوارگان فلسطینی در اردوگاه‌ها و کشورهای عربی، بازداشت و اسارت انسان‌های بی گناه، قتل عام و ترور، فقر و محرومیت، از دست دادن هویت، دوگانگی و خیانت سران عرب از مضامین اصلی شعر او به شمار می‌رود، اشعار درویش در یک نگاه کلی آینه‌ای تمام‌نما از احساسات یک انسان مظلوم است؛ انسانی که تمام حقوق انسانی‌اش پایمال شده و اینک او در مقام یک شاعر در پیشگاه افکار و وجدان عمومی بشر از درد خویش سخن می‌گوید.

درویش برای رساندن فریاد مظلومیت ملت فلسطین به گوش مخاطبان تلاش نموده از تمام ظرفیت‌های شعر عربی بهره‌گیرد، از جمله اقتباس از شخصیت‌های قرآنی، بهره‌گیری از میراث، نمادهای تاریخی، الهام‌پذیری از شخصیت‌ها و حوادث تاریخی و اسطوره‌ای. فراخوانی نمادهای دینی، بویژه فراخوانی شخصیت پیامبران در شعر محمود درویش یک فراخوانی هدفمند و به منظور بالا بردن ارزش هنری شعر از طریق ارائه دلالت‌های گوناگون از یک نماد دینی صورت گرفته است. شاعر علی‌رغم بهره‌گیری فراوان از رمز و میراث در شعر خود از غموض و ابهام اجتناب ورزیده است، چرا که او شاعری است در ارتباط با مردم سرزمین خویش و می‌خواهد شعرش به این مردم برسد.

درویش در میان سطرها، تصاویر و معانی شعری‌اش خودنمایی می‌کند. او عاشق وطن و دردمند از آه و ناله‌ی داغ دیدگان و ستمدیدگان فلسطینی است، اما علی‌رغم بازتاب رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر او، وی شخصیتی سوداوی مزاج و متشائم نیست و رنج و اندوه تنها بر صلابت و پایداری و مبارزه طلبی او افزوده است. با توجه به اینکه شعر درویش پژواک اندوه مردم زمانه‌ی خویش و نبض تپنده‌ی ادبیات مقاومت فلسطین است. در این پایان‌نامه سعی بر آن است تا بازتاب رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر وی مورد بررسی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات مقاومت، رنج و اندوه انسان فلسطینی، محمود درویش

۱-۴	فصل اول: مقدمه و کلیات
۱-۱	۱-۱- مقدمه
۲	۲-۱- تعریف مسأله
۳	۳-۱- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق
۴	۴-۱- سؤال‌های تحقیق
۴	۵-۱- روش تحقیق
۶-۱۴	فصل دوم: ادبیات مقاومت
۶	۱-۲- ادبیات مقاومت: تعریف و مفهوم آن
۸	۲-۲- زمینه‌ها و عوامل پیدایی ادبیات مقاومت
۱۰	۳-۲- مراحل مهم شعر مقاومت فلسطین
۱۱	۲-۳-۱- مرحله‌ی نخست پیش از اعلامیه بالفور (۱۸۵۰-۱۹۱۷)
۱۲	۲-۳-۲- پس از اعلامیه بالفور تا تشکیل دولت یهود (۱۹۱۷-۱۹۴۸)
۱۲	۲-۳-۳- پس از تشکیل دولت یهود تا شکست ۶ ژوئن اعراب (۱۹۴۸-۱۹۶۷)
۱۳	۲-۳-۴- پس از شکست اعراب تا شروع انتفاضه ۱۹۸۷
۱۴	۲-۳-۵- طلوع انتفاضه و پس از آن
۱۶-۲۴	فصل سوم: زندگی و شعر محمود درویش
۱۶	۱-۳- زندگی محمود درویش
۱۹	۲-۳- آثار شاعر
۱۹	۳-۳- مراحل شعری شاعر
۲۲	۴-۳- ویژگی‌های شعری شاعر
۲۶-۱۱۹	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل
۲۶	۱-۴- مقدمه
۲۸	۲-۴- آوارگی و تبعید

۵۵۳-۴- زندان و اسارت.....
۷۳۴-۴- فقر و محرومیت.....
۸۱۵-۴- قتل و ترور.....
۸۱۴-۵-۱- قتل عام و کشتارهای جمعی.....
۸۷۴-۵-۲- شهادت بیگناهان در درگیری‌های خیابانی و حمله نظامیان اسرائیلی.....
۹۲۴-۵-۳- ترور شخصیت‌های فلسطینی.....
۹۸۴-۶- فقدان هویت.....
۱۰۴۴-۷- اختلاف و دوگانگی جامعه‌ی عربی.....
۱۰۵۴-۷-۱- بی‌توجهی دولت‌های عربی به مظلومیت ملت فلسطین.....
۱۱۵۴-۷-۲- ناامیدی از غیر و تکیه بر مقاومت و نیروی خودی.....
۱۱۹ نتیجه‌گیری.....
۱۲۱ ملخص الرسالة.....
۱۲۷ فهرست منابع.....
۱۳۱ چکیده انگلیسی.....

فصل اول

مقدمه و کلیات تحقیق

فصل اول

مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

این پژوهش برآن است اشعار محمود درویش را از زاویه‌ی بازتاب رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر او مورد بررسی قرار دهد، انتخاب این موضوع به چند دلیل اصلی باز می‌گردد: اول اینکه قضیه-ی فلسطین به قضیه‌ای تبدیل شده است که احساسات پاک انسانی را در شاعران و نویسندگان جهان برانگیخته است. در سال‌های دور و نزدیک شاعران آزادی خواه به خصوص شاعران فرهیخته‌ی فلسطینی، فریاد خونین این ملت ستمدیده را در ابعاد گسترده‌ی در قلمرو شعر به جهان عرضه کرده‌اند که تأثیر بالایی در انعکاس واقعیت‌ها در جهان داشته است.

علت دوم آن به محمود درویش برمی‌گردد که با ذهن خلاق، تخیل غنی، حس صادق و زبان هموار و انعطاف پذیر خود بیانگر تازه‌ترین یافته‌ها و الهامات شعری است. دیگر اینکه شاعر با رنج و اندوه فلسطین در تمام ابعاد و آثار آن زیسته است و بهترین کسی است که توانسته است همزمان به عنوان یک شاهد و شاعر به بیان واقعیت زندگی انسانی بپردازد.

استخراج و بررسی مضامین اصلی شعر او که انعکاسی از رنج و اندوه و به عبارتی ستمدیدگی، مظلومیت و محرومیت انسان فلسطینی است از جهات گوناگونی دارای اهمیت است: نخست آنکه در شعر متعهد موضوع با پیام شاعر متعهد مقاوم و کیفیت ابلاغ آن به مخاطب مرتبط بوده و توفیق در طرح موضوع و موثر بودن آن، نشان دهنده‌ی توانایی شاعر در استفاده از زبان و بیان شاعرانه است. بنابراین تفکیک مضامین شعر درویش از جنبه‌های فنی و ادبی در حقیقت برای شناخت بهتر رابطه‌ی میان آن دو می‌باشد. دوم آنکه بررسی موضوعاتی که بیانگر رنج و اندوه انسان فلسطینی است، می‌تواند نشان دهد که مشکلات محوری فلسطین و راه حل آن از نظر شاعر مورد نظر که جزیی از نیروی روشنفکر و فرهنگی این ملت است، چیست. در اثنای بررسی مضامین اصلی و محوری شعر درویش که رنج و اندوه انسان فلسطینی در آن انعکاس یافته است، روحیات، عواطف و موضع‌گیری شاعر در مبارزه و نقاط قوت و ضعف او روشن می‌شود و از آنجا که شاعر نماینده‌ی افکار و عواطف

ملت خویش است تلقی انسان فلسطینی از امکانات و مشکلات خود را نشان می‌دهد. این پژوهش شامل چهار فصل، نتیجه‌گیری و خلاصه‌ی عربی است. در فصل اول پس از مقدمه، کلیات تحقیق شامل تعریف مسأله، سزالات تحقیق، پیشینه و ضرورت انجام تحقیق و روش تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم: شامل تعریف ادبیات مقاومت، عوامل پیدایی آن و مراحل مختلف شعر مقاومت به عنوان پیش زمینه‌ی این پژوهش است. در فصل سوم به بیان مختصری از زندگی محمود درویش، آثار، مراحل شعری و همچنین ویژگی‌های شعری او پرداخته شده است. فصل چهارم که در بر گیرنده‌ی مبحث اصلی این پژوهش است، با ذکر مضامین اصلی شعر درویش و استناد به نمونه‌هایی که بازگو کننده‌ی انعکاس رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر این شاعر است به تجزیه و تحلیل اشعار او پرداخته است.

در پایان، نتایج به دست آمده از تحلیل اشعار محمود درویش ذکر شده و خلاصه‌ای از مطالب این پژوهش نیز به زبان عربی آورده شده است.

۱-۲- تعریف مسئله:

شکست ۱۹۴۸ فلسطین و تشکیل دولت یهود موضوعاتی را به وجود آورد که پیش از آن در شعر معاصر نبود، قضیه پناهندگان، فقر و آوارگی آنان موضوعات شعری جدیدی است که تراژدی فلسطین آن را ایجاد کرد و مفاهیمی چون رنج، عذاب و اندوه و کلماتی از قبیل زخم، ننگ، آواره و پناهنده را وارد شعر کرد، به‌طوریکه پیدایی هر یک از این واژه‌ها در شعر مترادف شد با فاجعه‌ی فلسطین (سلیمان، ۱۳۷۶ه.ش: ۲۱۲).

بیشترین چیزی که از شاعران فلسطینی پس از سال ۱۹۴۸ صادر شده است، انعکاس زخم و تعبیری از تراژدی غمباری است، که فلسطینیان به آن دچار شده‌اند (النقاش، ۱۹۷۱م: ۸۱). محمود درویش یکی از بزرگترین شاعران فلسطین و جهان عرب است که دارای اشعار زیبا و قابل تأملی است و موضوع اکثر شعرهایش را فلسطین تشکیل می‌دهد. شعر درویش آینه‌ی تمام‌نمای مشکلاتی است که او و وطنش از آن رنج می‌برند. او در اشعارش درد و رنج مردم کشورش را چه در داخل وطن اشغالی و چه در دیار غربت و آوارگی به تصویر می‌کشد و از این طریق مظلومیت ملتش را به تمام جهانیان ابلاغ می‌دارد. درویش دریافته است که قضیه‌ی او قضیه‌ی وطن است و هر آنچه که از تبعید، آوارگی، ظلم و ستم به آن می‌پردازد، انعکاس همان مسائلی است که فرزندان ملتش با آن درگیرند (شاکر، ۲۰۰۴م: ۴۹). پناهندگی و مهاجرت از بیشترین چیزهایی است که درویش از کودکی تا بزرگسالی با آن زیسته است. او بر آن است تا از خود تصویری شخصی و قومی ارائه دهد (دیب السلطان، ۲۰۰۳م: ۱۶۴)، لذا در اشعارش می‌بینیم که به وفور از واقعیت انسان آواره و پناهنده و مشکلاتی که با آن روبه‌روست سخن می‌گوید. در این میان شعر درویش تنها توصیف وضعیت

انسان آواره در خیمه‌ها و پناهندگان فلسطینی نیست، بلکه او به تصویر انسان فلسطینی در سرزمین‌های اشغالی نیز می‌پردازد و از عذاب و شکنجه اسرا و درد و رنج بازماندگان شهدا و فقر و گرسنگی، بیماری، ترس و اضطراب کودکان و درد و رنج آنان نیز سخن به میان می‌آورد.

رنج و اندوه در شعر محمود درویش اشکال و رموز متعددی دارد، او از عناصر طبیعت فلسطین از قبیل شب، دریا، باد، دود و غبار، ابر و آتش استفاده می‌کند و این الفاظ را رمزی برای رنج، اندوه، تباهی، مرگ، ظلم و سلطه صهیونیسم به کار می‌برد (دیب السلطان، ۲۰۰۳م: ۱۶۸). درویش همچنین برای تصویر رنج انسان فلسطینی از میراث کمک می‌گیرد، شخصیت نوح، یوسف، اشعیا، مسیح و محمد(ص) از مهمترین شخصیت‌های هستند که شاعر آنها را برای بیان رنج و عذاب انسان فلسطینی به کار برده است (رستم پور ملکی، ۱۳۸۴ه.ش: ۲۵-۱۵).

درویش راوی دردهای مردم فلسطین است و شعر را وسیله‌ای برای بیان دردهای آنان قرار داده است. تحمل این رنج و اندوه، روحی سرکش و عصیانگر را برای او به ارمغان آورده و از او شاعری آگاه ساخته است، شاعری که فریاد اعتراض نسبت به نابسامانی‌های جامعه‌ی انسانی همیشه بلند است.

۱-۳- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:

مسئله‌ی رنج و اندوه انسان فلسطینی از مسائلی است که پژوهش‌های متعددی درباره آن صورت گرفته است. أبیحیص، الصلاحات و العیتانی در کتاب «معاناة المرأة الفلسطينية تحت الاحتلال الإسرائيلي» (۲۰۰۸ م) و الحیلة و العیتانی در کتاب «معاناة الطفل الفلسطيني تحت الاحتلال الإسرائيلي» (۲۰۰۸ م) به بیان رنج و اندوه زنان و کودکان فلسطینی در سرزمین‌های اشغالی پرداخته‌اند. أبوشاور در کتاب «تطور الاتجاه الوطني في الشعر الفلسطيني المعاصر» (۲۰۰۳ م) به صورت گذرا به رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر اشاره کرده است. درباره زندگی و شعر محمود درویش کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های مختلفی وجود دارد. النقاش در «کتاب محمود درویش شاعر الأرض المحتلة» (۱۹۷۱ م) به بررسی ویژگی‌های فنی و مضمون و دلالت لغوی در دیوان او پرداخته است. النابلسی در کتاب «مجنون التراب» (۱۹۸۷ م) اشعار محمود درویش را از دو بعد فکری و فنی بررسی کرده است. أحلام یحیی (۲۰۰۳ م) در کتاب «عودة الحصان الضائع، وقفعة مع الشاعر محمود درویش» رمز و تناص را در شعر درویش بررسی کرده است. مغنیة در «الغربة في شعر محمود درویش» (۲۰۰۴ م) به غربت و ابعاد سیاسی و اجتماعی و فرهنگی محمود درویش بین سالهای ۱۹۷۲-۱۹۸۲ م پرداخته است. رقیه رستم پور ملکی در مقاله‌ی «التناص القرآنی فی شعر محمود درویش» (۱۳۸۴ه.ش) تناص قرآنی در شعر محمود درویش را مورد بررسی قرار داده است.

پایان‌نامه‌ی مسعود بصیری با عنوان «بررسی و تحلیل مضامین و ساختار هنری حبسیات محمود

درویش» در دانشکده علوم انسانی دانشگاه کردستان به رشته تحریر در آمده است، که در آن به بررسی مضمون و ساختار حبسیات محمود درویش پرداخته است. سید عبدالقادر حسینی (۱۳۸۶) در پایان‌نامه خود با عنوان «رمز و التزام در شعر محمود درویش»، به بررسی رمز و التزام در شعر محمود درویش پرداخته است. محمدفواد دیب‌السلطان در مقاله‌ی «النکبة فی شعر محمود درویش» (۲۰۰۳)، فاجعه‌ی ۱۹۴۸م فلسطین را از دو جنبه‌ی مثبت و منفی در شعر محمود درویش بررسی کرده است و در مقاله‌ی دیگر خویش که در سال ۲۰۱۰م با عنوان «الرمز التاريخیة و الدینیة و الأسطوریة فی شعر محمود درویش» به رشته تحریر درآمده است، به تحلیل و بررسی رمز در شعر درویش پرداخته است. عبدالسلام المساوی (۲۰۰۹) در کتاب «جماليات الموت فی شعر محمود درویش»، مرگ را از دو جنبه‌ی فردی و جمعی در شعر شاعر مورد بررسی قرار داده، بدین صورت که در مبحث جمعی، به ذکر جنایات رژیم صهیونیستی و قتل‌عام فلسطینیان پرداخته و در بخش فردی با تحلیل دیوان «الجداریة»، مرگ را از دیدگاه شخصی محمود درویش بررسی کرده است. محمد ابراهیم الحاج صالح (۱۹۹۹م) در کتاب «محمود درویش بین الزعتر و الصبار» به بررسی و نقد ۶ قصیده‌ی درویش پرداخته است. چندین کتاب نیز درباره‌ی محمود درویش منتشر شده، که توسط مجموعه‌ای از محققان به رشته‌ی تحریر در آمده است. از جمله این کتاب‌ها می‌توان به کتاب «زیتونة المنفی» (۱۹۹۸م) و «محمود درویش عصی علی النسیان»، «هكذا تكلم محمود درویش» و «نقد محمود درویش» (۲۰۰۹م) اشاره کرد. همانگونه که ملاحظه می‌شود با وجود پژوهش‌های زیادی که در مورد زندگی و آثار محمود درویش صورت گرفته است، تاکنون موضوع رنج و اندوه انسان فلسطینی در اشعار وی مورد بررسی قرار نگرفته است، لذا برای آشنایی هر چه بهتر و بیشتر با دیدگاه‌های درویش و بازتاب رنج و اندوه فلسطینیان در اشعار وی ضرورت تحقیق جدید در این خصوص احساس می‌شود. این تحقیق بر آن است که با بررسی رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر محمود درویش به سوال‌های ذیل پاسخ دهد:

۱-۴- سوال‌های تحقیق:

۱- رنج و اندوه انسان فلسطینی در شعر محمود درویش چگونه بازتاب یافته است؟

۲- انسان فلسطینی در شعر محمود درویش از چه مسائلی رنج می‌برد؟

۳- درویش برای بیان رنج و اندوه انسان فلسطینی از چه روش‌هایی استفاده می‌کند؟

۱-۵- روش تحقیق:

روشی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه دیوان‌های شاعر و کتاب‌ها و مقالاتی است که درباره وی صورت گرفته است، نگارنده پس از گردآوری اطلاعات و طبقه‌بندی آن، اقدام به تجزیه و تحلیل داده‌ها نموده است.

فصل دوم

ادبیات مقاومت

فصل دوم

ادبیات مقاومت

تلاش برای آزادی و استقلال از سلطه‌ی استعماری به شیوه‌های مختلفی در آثار ادبی عرضه شده است، حتی آن را می‌توان در نوشته‌های روی دیوارها و گاه حتی نوشته‌هایی با خون نویسندگان مشاهده کرد. دنیای امروز شاهد پیروزی‌ها و موفقیت‌های بسیاری از نهضت‌های آزادی بخش بوده و در این مهم ادب مقاومت نقش کلیدی را بر عهده داشته است، چرا که فرهنگی جدید را در مبارزه مطرح می‌سازد. در این فصل نگاهی گذرا خواهیم داشت به تعریف ادبیات مقاومت، عوامل ظهور آن، ریشه‌های ادبیات مقاومت در جهان عربی و بحث را با ذکر مراحل مختلف شعر مقاومت فلسطین به پایان خواهیم برد.

۱-۲- ادبیات مقاومت : تعریف و مفهوم آن

ادبیات مقاومت معمولاً به آثاری اطلاق می‌شود که تحت تأثیر شرایطی چون اختناق، استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی با پایگاه‌های قدرت، غصب و غارت سرزمین و سرمایه‌های ملی و فردی... شکل می‌گیرد. بنابراین جان‌مایه‌ی این آثار مبارزه با بیداد داخلی یا متجاوز بیرونی در همه‌ی حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ایستادگی در برابر جریان‌های ضد آزادی است (کیانی و میرقادری، ۱۳۸۸: ۱۲۸).

درباره‌ی ادبیات مقاومت تعریف‌های متعددی وجود دارد، دکتر غالی شکری درباره‌ی ادبیات مقاومت می‌نویسد: «ادبیات مقاومت به مجموعه آثاری اطلاق می‌شود که از زشتی‌ها و فجائع مستکبران داخلی یا تجاوزگران بیرونی، در همه‌ی حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی با زبانی ادیبانه سخن می‌گوید. برخی از این آثار پیش از رخ نمودن فاجعه، برخی در زمان جنگ یا پس از گذشت زمان، به نگارش چگونگی آن می‌پردازند (شکری، ۱۳۶۶: ۱۰).

دکتر صادق آیینه‌وند نیز طی مقاله‌ای تحت عنوان «ادب مقاومت» دیدگاه خود را در مورد این نوع ادبی بدین صورت بیان می‌دارد: «ادب مقاومت از نوع ادب متعهد و سیاسی است، شاعر و ادیب سیاسی بر مبنای تعهد و بر اساس درک رسالت و مسئولیت به تولید ادبی می‌پردازد و هیچ پاداش و تشویق‌های دنیوی ندارد» (آیینه‌وند، ۱۳۷۰: ۳۴).

پس ادبیات مقاومت شاخه‌ای از ادب متعهد و ملتزم است که محتوای آن در جهت منافع و خواسته‌های یک نظام حاکم مستبد نباشد و با زبانی صریح، بدون تأکید بر نوآوری در زمینه‌های تخیل بیان شود.

«صرف نظر از ویژگی‌های کلی این نوع ادبی آنچه وجه تمایز آن از سایر مقوله‌های ادبی است در پیام و مضمون آن نهفته است، بدین معنا که آثاری از این دست اغلب آینه تمام‌نمای دردها و مظلومیت‌های مردمی هستند که قربانی نظام‌های استبدادی شده‌اند. این آثار ضمن القای امید به آینده و نوید دادن به پیروزی، دعوت به مبارزه و ایستادگی در برابر ظلم، ستایش آزادی و آزادگی، ارج نهادن به سرزمین، تمجید مقام شهیدان و جان باخته‌گان در راه وطن را در بطن خود دارد.» (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۵)

شاعران و نویسندگان در ادبیات مقاومت به دنبال زبانی برای گفتگو با همه‌ی مردم جهان هستند، مردمی که طعم تلخ جنگ را چشیده‌اند و پایداری را تجربه کرده‌اند. آنها انسان را در برابر تجاوز، ظلم، زیاده‌خواهی و... به گونه‌ای به تصویر می‌کشند که همه‌ی مردم جهان با اسطوره‌ها و نمادهای آنان احساس پیوستگی و هم‌ذات‌پنداری می‌کنند. (اسماعیلی، ۱۳۸۳: ۷۹)

با توجه به تعاریف و مفاهیم مختلفی که به آن اشاره شد، عوامل مختلفی در گسترش و رواج ادبیات مقاومت تأثیر دارند که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱- اختناق، استبداد داخلی و سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی.

۲- استعمار و استثمار قدیم و جدید.

۳- تجاوز به حریم ارزش‌های فردی، دینی، اجتماعی، ملی و تاریخی.

۴- غصب قدرت، سرزمین و سرمایه‌های ملی و فردی.

حضور و وجود این عوامل، گرچه همه‌ی شامه‌های قوی اجتماعی، ادبی و هنری را برانگیخت تا به ستیز با بیداد و بدی برخیزد و مردم را نیز ضد آن بشوراند، اما در این میان، نقش نویسندگان و شاعران در شکل‌گیری و رواج مقاومت که رساترین و تأثیرگذارترین شیوه مبارزه با بیداد و بیدادگر است نمود و بروز چشمگیری دارد. بدون شک تحقق این دو ویژگی یعنی رسایی و تاثیرگذاری اثر جز با بهره‌گیری از همه ابعاد ادبی میسر نخواهد شد و نویسندگان و شاعران با آگاهی به این مسئله و بهره‌گیری از شعور عمیق خویش، زبان و واژگان خود را انتخاب کرده، اندیشه‌ی برتر خویش را به

تصویر می‌کشند و این همان راز و رمز رسایی، تأثیرگذاری و سرانجام مانایی این آثار است (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۹).

۲-۲- زمینه‌ها و عوامل پیدایی ادبیات مقاومت

«سرشت انسان بدی را بر نمی‌تابد، از این رو ناسازگاری خود را با بیداد و ناروا به اشکال مختلفی چون: اعتراض، پرخاش، رویارویی و مقابله نشان می‌دهد. اما آن هنگام که روح عناد با مظاهر زشتی و شر در کالبد کلمات دمیده شود ادب مقاومت جان می‌گیرد، به دیگر سخن، ادب مقاومت تجلی ستیز با بدی و بیداد با سلاح کلمه است.» (همان: ۴۸)

بنابراین حوادث و پیشامدهای ناگوار از قبیل جنگ، قتل و غارت، ظلم و ستم از اولین زمینه‌های شکوفایی ادبیات مقاومت به شمار می‌رود، چرا که حوادث جاری با ادبیات رابطه‌ای متقابل دارند، حوادث بر هر انسانی تأثیر می‌گذارد و بر شاعر و نویسنده به نوعی ویژه، و تأثیرات عاطفی و روانی حادثه را می‌توان در آثار و نوشته‌های آنان به خوبی مشاهده کرد.

گونه‌های ادبیات مقاومت در طول تاریخ ادبی متنوع و مختلف بوده است. با نگاهی به ادب قدیم عربی می‌توان ریشه‌های ادب مقاومت را در دوره جاهلی جویا شد. باید گفت که این نوع ادبی به طور آشکار و واضح در عصر جاهلی وجود داشت. مقاومت در برابر شرایط سخت طبیعی، جنگ با امپراطوری فارس و روم و درگیری با مرفهین بی‌دردی که از احوال نیازمندان غافل بودند از جهت مضمون، شعر مقاومت در دوره جاهلی به شمار می‌رود. (سعد قندیل، ۲۰۰۴: ۳۴)

پس از این دوره می‌توان به قصیده‌های ابوطالب (ع) در ستایش و دفاع از ساحت مقدس پیامبر و مسلمانان ستم‌دیده اشاره کرد. اما نخستین سروده‌ای که در تاریخ اسلام در صحنه‌های نبرد به ثبت رسیده، منسوب به حمزه سید الشهداء است، اگر چه بسیاری در صحت انتساب این شعر به ایشان تردید دارند:

فما برحوا حتى انتدبت لغارة	هم حيثُ حلّوا أبتغي راحة الفضلِ
بأمر رسول الله أول خافق	عليه لواء لم يكن لاح قبلي
لواء لديه النصر من ذي كرامة	اله عزيز فعله أفضل الفعل
عشيّة ساروا حاشدين و كلنا	مراجله من غيظ أصحابه تغلي
فلما تراءينا أناخوا فعقلوا	مطايا و عقلنا مدى غرض النبل (ابن هشام، ۱۴۱۱، ج ۳: ۱۴۱)

«آنان به جهل و نادانی خود ادامه دادند تا اینکه به منظور کسب فضیلت به هرجا وارد شدند به آنان حمله ور شدم و به فرمان رسول خدا نخستین پرچم جهاد به من سپرده شد، درحالی‌که پیش از من چنین پرچمی به اهتزاز در نیامده بود. پرچمی که پیروزی آن از جانب صاحب فضلی عزیز یعنی خداوندی که کردارش برترین کردار هاست، تضمین